
Slobodan Divjak

Treći program Radio Beograda
Beograd

Kulturno-etnički i politički identitet

Rezime: Imajući u vidu važnost tekućih sporova o pojmovima „nacije“ i „nacionalizma“ u Srbiji, u ovom tekstu je analizirana kulturno-etnička i građanska koncepcija nacije. Nakon rekonstrukcije ova dva modela poimanja „nacije“, ukazano je na brojne teškoće koje nastaju njihovom jednostranom primenom u kompleksnoj socijalno-istorijskoj stvarnosti. Isključivo kulturno-etnički koncept nacije vodi u monokulturnu, zatvorenu državu, dok isključivo građanski koncept nacije previđa važnost kulturno-etničke pripadnosti za konstituciju političke zajednice. Pokušaji pomirenja ova dva suproštavljena pristupa, vidljivi u različitim teorijama multikulturalizma, razmatrani su u središnjem delu rada. Na kraju, tematizovane su tri osnovna vrednosno-politička stava prema nacionalnoj kulturi u savremenoj Srbiji. Prvi se oslanja na organski, kulturno-etnički pojam nacije, dok se drugi zalaže za kulturnu evropeizaciju Srbije i polazi od „građanskog“ koncepta nacije. Treći stav – „liberalno-nacionalistički“ – pokušava da spoji prva dva, tj. da odbrani kulturni identitet uz uvažavanje političkih vrednosti i institucionalnih modela savremene Evrope.

Ključne reči: identitet, nacija, kultura, građanski pojam nacije, kulturno-etnički pojam nacije, multikulturalizam.

Pred našim intelektualcima стоји велики задатак – да разрешију наš однос према свету, посебно према Западу. Тада подразумева и отварање велике – толерантне – расправе о проблему односа између грађанске и kulturno-etničke koncepcije nacije, у вези са чим унаће постоји велика конфузија па отуда и велики нesporazumi u našoj sredini.

Pristalicama kulturno-etničkog shvatanja nacije neretko izmiču iz vida negativne implikacije radikalne verzije ove koncepcije. Naime, између чистог kulturno-etničkog pojma nacije i zatvorene države postoji ne tek istorijsko-kontingentna već konceptualna, nužna веза. Када то kažem, onda mislim pre svega на činjenicu да је пomenутом pojму nacije imanentna monokulturna država за чије је одржавање neophodna formalно-правна заштита date konkretne kulture као njenog supstancialnog temelja. Drugim rečima, država која би htela да до kraja postavi kulturno-etnički princip као svoj temelj morала би своје басичне уставне principe iskazati u posebnim kulturno-etničkim terminima. Recimo, уколико bi

Srbija htela da strogo sledi kulturno-etničke principe kao principe svoje državne konstitucije, ona bi morala da se definije kao država isključivo srpskog naroda u kojoj se priznaje samo pravoslavna vera itd. Dakle, ona bi morala i formalno-pravno da se zatvori za pripadnike drugih etnosa, za pristalice drugih vera i da u svoje zakone ugradi mehanizme javne zaštite svoje kulture. Otuda zatvorenost pripada samom pojmu kulturno-etnički određene države: ona ne nastaje kao rezultat otklona od principa, već kao rezultat doslednog sleđenja principa; idealna država ovakvog tipa bila bi fihteanska zatvorena država.

Ovome treba dodati i to da je kulturno-etnička država u svom čistom vidu nespojiva sa primatom individualnih prava, jer su u njoj individualna prava *predeterminisana* pripadništvom određenoj kulturno-etničkoj grupi. Utoliko je tu originalni nosilac prava konkretna kulturno-etnička grupa, a ne pojedinac, jer se posebna kulturno-etnička supstanca, kao nešto što predstavlja *conditio sine qua non* date države, ne može prepustiti nečemu što je promenljivo, kao što je slučaj sa individualnom voljom.

Iz dosada rečenog jasno je da je radikalizovana verzija kulturno-etničke koncepcije države u potpunosti nespojiva sa građanskim koncepcijom. Utoliko je ona antiliberalno i antizapadno orijentisana. Ovakva njena usmerenost dolazi na video ukoliko se principi, vrednosne orientacije i politike države izvedene iz date koncepcije uporede sa principima, vrednosnim orientacijama i politikama čiste liberalne države. Kad je reč o osnovnim kohezivnim faktorima, radikalno kulturno-etnički određena država insistira na supstancialnom jedinstvu koje potiče iz prepolitičkih veza (zajedničko poreklo, verovanja, običaji, sudska i slično): politički oblik vladavine tu je samo formalno-pravna kodifikacija ovog prepolitičkog jedinstva. Za razliku od toga, jedinstvo čiste građanske države dovodi se u vezu sa konsenzusom koji je određeni skup pojedinaca postigao u vezi sa političkim oblikom vladavine pod kojim će živeti, pri čemu se pitanje kulturno-etničkog porekla tih pojedinaca posmatra kao irelevantno za sam karakter date političke zajednice. Otuda se iz perspektive čiste građanske koncepcije politička sfera posmatra kao nešto što je odvojeno od kulturno-etničkog, koje se smešta u privatnu sferu, sferu civilnog društva. U skladu sa tim, ovde kao kohezivni faktori figuriraju: etos individualnih prava, ustavni patriotizam, politička kultura i slično. Na planu vrednosnih orientacija, suprotnost između čiste kulturno-etničke i čiste građanske države mogla bi se iskazati kao suprotnost između partikularizma i univerzalizma, etnocentričkog kolektivizma i individualizma, organske solidarnosti i konkurenциje, državne religije i religije odvojene od države, izolacionizma i otvorenosti, na planu političke organizacije kao suprotnost između centralizovane države i minimalne države, ideoološke kontrole društva i slobodne artikulacije interesa, klijentelizma i jednakosti šansi, intervencionizma i lesefera itd.

S druge strane, imajući u vidu negativne implikacije institucionalizacije čistog kulturno-etničkog poimanja nacije, pristalice građanske koncepcije nacije

sklone su da odbace svaku njegovu relevantnost za konstituisanje i održavanje moderne države, olako prelazeći preko empirijske evidencije koja im ne ide u prilog. Naime, brojnije su države u kojima dominira jedan kulturno-etnički sklop, usled čega pripadnici većinskog etnosa mogu biti faktički favorizovani, a zvanični kalendar, rituali i ceremonije javnog života pod uticajem posebne etničke ili religiozne tradicije, zahvaljujući čemu će ona zadobiti stepen političke podrške koji joj obezbeđuje povlašten status u odnosu na ostale religije; u ne malom broju država sa multietničkom strukturom, kulturno-etnička merila se pokazuju kao relevantna za političku sferu, utoliko što se politički principi i institucije u ovoj ili onoj meri prilagođavaju ovoj multietničkoj i multikulturalnoj strukturi datih država, zbog čega dolazi i do odstupanja od načela jedan-čovek jedan glas; tamo gde to nije slučaj, dešava se da različite manjinske kulturno-etničke grupe ističu zahteve za javnu zaštitu svojih kultura, tj. za to da do određenog stepena budu tretirane kao političke jedinice. Do radikalnije repolitizacije etnosa nije došlo samo u realsocijalističkim zemljama – u kojima su se sovjetski, češkoslovački i jugoslovenski građanin pokazali kao daleko nedelotvorniji konstrukt od kulturno-etničkih nacija – već i u nekim državama sa dugom parlamentarnom tradicijom kao što su recimo Kanada i Velika Britanija. Sve to svedoči o relevantnosti kulturno-etničkog pojma nacije za političko-državnu sferu, što ako se ne uzme u obzir može da ima za posledicu pokušaj instaliranja čiste – na individualističkoj paradigmi utemeljene – koncepcije građanske države koji se ne bi zasnivao na slobodnom pristanku pojedinaca već na nasilju nad njihovom voljom.

Nemali broj naših teoretičara predstavlja se istovremeno i kao zagovornik radikalne građanske opcije i kao pristalica maksimalističkog multikulturalizma. Međutim, ove dve stvari su teško spojive. Jer je radikalno građanska koncepcija nacije – kao koncepcija koja polazi od pojedinca nezavisno od njegovih kulturno-etničkih određenja – kulturno-etnički neutralna, dok multikulturalisti u ovoj ili onoj meri rehabilituju kulturno-etnički pojam nacije, pridajući kulturno-etničkim grupama status koji nadilazi status grupe unutar civilnog društva i utoliko posmatraju ove grupe u ovoj ili onoj meri kao političke jedinice, tj. kao nešto što je relevantno za političku sferu. Ta napetost između čiste građanske nacije i multikulturalizma koja proizlazi iz samih njihovih pojmoveva biva to veća što su multikulturalisti bliži maksimalističkim varijantama, tj. shvatanju konkretnih kultura kao homogenih identiteta koje implicira čisti kulturno-etnički pojam nacije: naime, ma koliko da je multikulturalizam vođen nastojanjem da iznađe najbolje moguće moduse suživota različitih kultura u okviru šire globalne zajednice, ovaj suživot pod pretpostavkama maksimalističkog multikulturalizma postaje teško ostvariv pošto koncepcija nacije kao čistog kulturno-etničkog identiteta zahteva ne multikulturalnu već monokulturalnu državu.

Ova napetost koja postoji između čiste građanske koncepcije nacije i multikulturalizma može se ilustrovati na primeru SAD u kojoj je državno-političko očišćeno od kulturno-etničkog. Branioci postojećeg ustavnog ustrojstva američke države – koje je najbliže idealnom građanskom modelu – svakako bi se suprots-

tavljali svakom zahtevu da kulturno-etničke specifičnosti izađu iz okvira privatnosti „civilnog društva“, jer bi to dovelo u pitanje njihovu postojeću dravnu organizaciju.

Ali, ukoliko bi u nekoj državi u kojoj su kulturno-etnički i politički identitet međusobno razdvojeni, politički zahtevi neke kulturno-etničke grupe dobili realnu snagu time što bi velika većina članova te grupe stajala iza njih, onda bi njihovo potpuno ignorisanje u ime čistog građanskog principa zapravo predstavljalo represiju nad voljom većine članova te grupe. Otuda insistiranje po svaku cenu na čistoj koncepciji građanske države, bez obzira na konkretni istorijski kontekst, može imati za posledicu, nezavisno od motiva onih koji na tome insistiraju, nasilje nad realnošću čiji je indikator slobodno izražena volja pojedinaca. S druge strane, udovoljavanje političkim zahtevima određenih kulturno-etničkih grupa znači nužno i odgovarajuće odstupanje od čisto građanskih načela, ukoliko naravno nije reč o maksimalističkim zahtevima usmerenim na secesiju. Drugim rečima, data protivrečnost se može razrešiti ugrađivanjem u građansku koncepciju elemenata kulturno-etničkog pojma nacije. Kao empirijska ilustracija za ovo može poslužiti primer Kvebeku u Kanadi.

Pri svemu ovome, valja upozoriti da je uslov bez kojeg nema moderne demokratije primat individualnih prava koji proističe iz građanskog načела. Tek se uvođenjem pomenutog primata individualnih prava otvara mogućnost kombinovanja elemenata kulturno-etničkog i državno-teritorijalnog poimanja nacije, kombinovanja koje je neretko na delu u modernim demokratijama u čije ustave se ugrađuju članovi kojima se modifikuju čisti građanski principi utoliko što se njima garantuju grupna kulturna prava, jezički pluralizam, kulturne autonomije, odgovarajuće kvote za kulturne grupe kojima se dopunjava načelo jedan čovek-jedan glas (dobar primer za to je španski ustav koji predstavlja spoj građanske i umerene multikulturalističke koncepcije). Primat individualnih prava zapravo znači da je pojedinac, a ne grupa originerni nosilac prava, tj. da su kolektivna prava nešto što je u krajnjoj liniji izvedeno iz volje njenih članova kao pojedinaca. U ime ovog primata, pojedincima se ne može zabranjivati da se mešaju sa drugim etnosima, da stupaju u doticaj sa drugim kulturama, da napuštaju svoju državu ukoliko to žele, što će reći da kulturno-etnički identitet nije više u principu zaštićen jer je individualna volja nešto promenljivo.

Za razliku od umerenijih varijanti multikulturalizma, koje su spojive sa građanskim konceptom države, maksimalistički multikulturalizam to nije, jer on, u suštini, polazi od pretpostavke da su kulture homogeni identiteti koji preračionalno determinišu svoje pripadnike kad je reč o njihovom izboru vrednosti i koje kao takve, kao čisti partikulariteti, zahtevaju sebi odgovarajuće partikularne političke i pravne aranžmane. U stvari, objektivno gledano, krajnja konsekvenca maksimalističkog multikulturalizma je potpuno preokretanje logike liberalno-demokratskog modela. Dok ovaj poslednji postulira primat individualnih prava, dotle onaj prvi mora ustanoviti primat grupnih prava. Dok građanski koncept nastoji da

obezbedi bazični okvir prava koji ne prepostavlja nijednu koncepciju dobra kako bi se unutar njega moglo slediti bilo koje koncepcije dobra, dotle maksimalistički multikulturalizam mora da radikalno dovede u pitanje upravo taj bazični okvir kako bi različitim partikularnim dobrima, dobrima različitih kulturnih grupa, pribavio status javnih dobara, čime zajednička (nacionalna), u odnosu na partikularna dobra neutralna instanca u najboljem slučaju poprima oblik *modusa vivendi* koji je rezultat političkih nagodbi različitih etnocentrizama u vezi sa krhkom i nestabilnom koegzistencijom različitih pravno-političkih sistema kojima se kodifikuju dobra kulturnih grupa o kojima je reč. Time zapravo na videlo izlazi težnja ovog oblika multikulturalizma – da se kulturno-etničko iz privatne sfere u potpunosti premesti u javnu sferu, tj. da se rehabilituje čisti kulturno-etnički pojам nacije.

U stvari, iza sve tri pomenute koncepcije države leže odgovarajuća shvatanja kulture. Polazišna tačka maksimalističkog pluralizma jeste kulturni pluralizam herderijanskog tipa, koji teži da apsolutizuje razliku između posebnih kultura, tj. koji teži da kulture posmatra kao nešto što je *sui generis* ili *causa sui*. Krajnja implikacija ovog pristupa je uvođenje logike holizma unutar pojedinih kultura i na njima počivajućih država: ako se kulture međusobno apsolutno razlikuju, onda se one ne mogu tretirati kao heterogeni već kao potpuno homogeni entiteti, što za posledicu ima zahtev za kulturnom uniformnošću njenih članova, jer oni ne bi imali mogućnost da biraju između različitih kulturnih opcija – apsolutizacija razlika između posebnih kultura ima tako za posledicu ukidanje razlika umutar njih.

Umereni multikulturalizam pak shvata razliku između posebnih kultura kao razliku koja uključuje relaciju i interakciju i utoliko on posebnu kulturu, ma koliko je posmatrao kao nešto što zadržava svoja specifična obeležja, tretira kao entitet koji je otvoren za spoljašnje uticaje i utoliko kao nešto što se do određene mere heterogenizuje.

Radikalizovana građanska verzija pak dovodi u pitanje sam pojam partikularne kulture: ono što se naziva „našom kulturom“ predstavlja, po njoj, ne neki homogeni identitet već mozaik kulturnih fragmenata koji potiču iz različitih kulturnih izvora, tj. koji pripadaju različitim kulturnim tradicijama: utoliko pojedinac ne bira između različitih opcija koje nudi u osnovi isti kulturni obrazac, već se opredeljuje između kombinacija različitih kulturnih fragmenata.

Poslednja dva pristupa mogu se pozivati na empirijsku evidenciju i spojiva su sa liberalno-demokratskom državom. Onaj prvi, međutim, predstavlja samo modernizovanu varijantu shvatanja nacije u čistim kulturno-etničkim terminima koje vodi u samoaparthejd i samosegregaciju.

Na našem tlu na delu su, grubo govoreći, tri osnovne vrednosno-političke orijentacije kad je reč o odnosu prema nacionalnoj kulturi.

Prva nastoji da umesto pređašnjeg mitološkog kulta revolucije, koji je insistirao na radikalnom raskidu sa tradicijom, postavi novi mitološki kult – metafiziku

i patetiku prošlosti. „Povratak korenima“ – u njenoj interpretaciji – ima neposrednu normativnu snagu. On zapravo znači poziv na reintegraciju kulturno-etničkog i političkog identiteta. Ma koliko da je diskurs ove orijentacije obeležen radikalnom antikomunističkom retorikom, ona logici pluralizma zasnovanoj na formalno-proceduralnoj racionalnosti prepostavlja kolektivistički obrazac, tačnije unutar-tribalnu organsku solidarnost. U temelju te koncepcije stoji zahtev da prihvatimo etnocentričke granice našeg mišljenja i da objektivnost izjednačimo sa intersubjektivnom saglasnošću koja postoji među članovima jednog tribaliteata. Diskurs ovog novog tribalizma mora biti antizapadni diskurs: ne može biti pomirenja između života posvećenog sleđenju zajedničkog dobra koje ima svoje korene u uzvišenoj vizantijskoj kulturi i zapadnog atomističkog individualizma čiji se moto može izraziti Sioranovim rečima „Duše koje se vezuju samo za jednu formu kulture nikada me nisu privlačile. Nigde se ne ukorenjuj, ne veži se samo za jednu zajednicu, to je uvek bio moj moto“. Nasuprot stavu Svetog Save, za pristalice ove koncepcije nema mosta između u Vizantiji ukorenjene Srbije i iskorenjenog Zapada.

Druga vrednosno-politička tendencija pokušava da izmiri ono što je za onu prvu orijentaciju neizmirljivo: povratak korenima i integraciju u moderni svet; tradicionalni i moderni ustavni patriotizam; kulturno-etnički ponos i ponos na političku liberalno-demokratsku kulturu vlastite zemlje. Ona polazi od prepostavke da je liberalni formalno-pravni okvir spojiv sa različitim kulturno-vrednosnim sistemima. Otuda tradicija u ovoj interpretaciji nema više neposrednu normativnu snagu, već samo simboličku.

Treća političko-vrednosna orijentacija – tretirajući „liberalni nacionalizam“ kao „drveno gvožđe“ – zastupa stanovište da se Srbija ne može modernizovati ukoliko se prema Evropi otvori samo u uskom smislu ekonomске i političke integracije, a ne i u širokom kulturnom smislu.

Prva – antizapadna – tendencija već je, čini se, doživela istorijski poraz. Koja će od druge dve prevladati ostaje da se vidi. I jedna i druga mogu naći uporište u empirijskoj evidenciji. Sudeći po dosadašnjoj reakciji biračkog tela, izgleda da društveni realitet pruža veći otpor ovoj poslednjoj.

Beograd, 5. 4. 2001.

Cultural/Ethnic and Political Identity

Summary: Against the backdrop of current debates around the concepts of “nation” and “nationalism” in Serbia, the paper analyzes cultural-ethnic and civic conception of the na-

tion. After reconstructing these two models of understanding the “nation”, the author points to numerous difficulties arising from their one-sided application in complex socio-historical reality. The exclusively cultural-ethnic concept of the nation results in a mono-cultural, closed state, while the exclusively civic concept of the nation disregards the importance of cultural-ethnic affiliations in constituting political community. Attempts to reconcile these two opposed approaches, evident in various theories of multiculturalism, are discussed in the central part of the paper. Finally, three basic political and evaluative attitudes to national culture in today’s Serbia are identified. The first relies on the organic, cultural-ethnic concept of the nation, while the second calls for cultural Europeanization of Serbia and starts from the “civic” concept of the nation. The third attitude – “liberal-nationalist” – attempts to combine the former two, i.e. to defend cultural identity while cherishing political values and institutional models of contemporary Europe.

Key words: identity, nation, culture, civic concept of the nation, cultural-ethnic concept of the nation, multiculturalism.